

BENCE ERIKA

Nem kell okvetlenül megbocsátani, nem?¹

Jonathan Glazer *Érdekvédelmi terület* című 2023-as, többek között a legjobb nemzetközi filmnek járó Oscar-díjjal kitüntetett alkotása a holokausztfilmek kontextusában értelmezhető. Ezek közül is a *Schindler listája* (1993), Steven Spielberg klasszikusa képezi az összevetés legfontosabb mintáját. Az előbbi az auschwitzi rém, Rudolf Höss, utóbbi a pászóvi mészáros, Amon Göth családi, illetve magánélete eseményeit tematizálja, ám a láttatás perspektívája és módja különbözőképp történik. Spielberg filmjében a kollektív katasztrófában megnyilatkozó személyes sorsok tragédiája és rettenete alkotja a narratív szálát, amelynek háttérében bontakoznak ki előttünk Amon Göth és környezete (alkalmazottai, cselédjei, élettársa és barátai) életének eseményei. Az *Érdekvédelmi terület*ben a táborparancsnok családjának látszólag idilli hétköznapijaiba (baráti összejövetelek, ebédek, kirándulások etc.) nyerünk betekintést úgy, hogy egy jól kivethető, folyamatos meseszál helyett inkább utalásos jelenetek sora alkotja a narratívát, míg a világtörténelem egyik legborzasztóbb színhelye, az auschwitzi koncentrációs tábor látványa nem, csak félelmetes zajai (lövések, sikolyok, jajok) szűrődnek ki a családi ház átláthatatlanul magas kerítésfala mögül. Mindkét film felveti a kívülállók, a néma szemlélődők, például a családtagok, így Hedwig Höss, a feleség, illetve Ruth Irene Kalder, Göth élettársa szerepét és viszonyulását a történetekhez, különösen, hogy később ellentmondásos módon, főleg a tagadás és a bagatellizálás révén magyarázták személyes hozzáállásukat, és elutasították a cinkosság bűnét. Többnyire azzal védekeztek, hogy nem volt tudomásuk a borzalmakról, illetve hogy nem tehettek semmit ellene. Ruth Irene Kalder többek között azzal próbálta árnyalni Göth kegyetlenségét, hogy „a zsidók rettenetesen mocskosak voltak”, illetve csak azokat lőtte le, akik fertőző betegségben szenvedtek. (A mi nyelvünkre toluól, inkább felháborodott és rémült felkiáltás, mintsem kérdés az: „Milyen törvény az, amely szerint a beteget, vagy akár a törvényen kívülieket meg lehet ölni!”)

Szerencsére egyik film sem közvetít egyértelmű történelmi leckét vagy közvetlen üzenetet, viszont a figyelmes néző számára nagyon is fontos megértési alapot jelenthetnek a mellékesnek tűnő jelenetek és utalások

1 *Érdekvédelmi terület*. Háborús filmdráma. Rendezte: Jonathan Glazer, 2023.
Schindler listája. Történelmi filmdráma. Rendezte: Steven Spielberg, 1993.
(Jennifer Teege–Nikola Sellmair: Nagypám engem agyonlőtt volna. Egy fekete nő szembenéz családjának náci múltjával. Fordította: Nádori Livia. Park Könyvkiadó, Budapest, 2021)

összefüggései. Hedwig Höss spontán reakciói – ahogy nem firtatja a férje által hozott ajándékok eredetét, ahogy megfenyegeti a szolgálatában álló zsidó cselédet, vagy ahogy hisztérikusan mosdatja a gyerekeit, miután észreveszi, hogy emberi maradványok úsznak a folyóban – mind-mind arra utalnak, hogy valójában nagyon is tisztában van azzal, hogy mi zajlik a falak mögött, s hogy ezek az elvek nem állnak ellentétben saját nézeteivel. (A háború után – amikor a férje perében tanúként hallgatták ki – azzal védekezett, hogy csak háziasszony és feleség volt, a férje pedig parancsot teljesített.) Távolságtartó, külső nézőpontból felvett, látszólag hétköznapi, szerzői szempontból reflexió nélküli jelenetek szembesítenek azzal a tanulással is, hogy a borzalom árnyékában nem létezik boldogság, nem működtethető a családi idill akkor sem, ha nem veszünk tudomást róla, vagy nem vagyunk közvetlen részesei a történeteknek. Metaforikus értelemben: a rabszolgatartó sem lehet soha szabad, amíg elveszi mások szabadságát.

Véletlen egybeesés, hogy az *Érdekvédelmi terület* megtekintésével azonos időben került a kezembe a náci háborús bűnösök leszármazottainak súlyos örökségét és sorslehetőségeit (a személyes megélttség konzekvenciáin átszűrve) tárgyaló, *Engem a nagyapám agyonlőtt volna* című dokumentumregény, Jennifer Teege és Nikola Sellmair magyarul 2021-ben napvilágot látott könyve. Az első szerző az énelbeszélő, aki a történet főszereplője: Amon Göth unokája, míg a társszerző az eseményeket objektív szemszögből bemutató riporter, aki igyekszik az érintettségből adódó szubjektív érzelmi töltetől elvonatkoztatva megmutatni számunkra a történetek és a helyzetek tényyszerűségét. Az egyes szám első személyű beszédmodot ezért ritmikusan váltják azok a fejezetek, ahol a dokumentumokat vizsgáló és értelmező kutató tárgyilagosabb hangja érvényesül.

Jennifer Teege, a harmincnyolc éves, férjzett, kétgyermekes, tanult és intelligens, de identitásválságban szenvedő nő múlt depressziója akkor mélyül el ismét, amikor a müncheni könyvtárban véletlenül rábukkan az édesanyjáról (pontosabban: a vér szerinti anyjáról), Monika Göthről kiadott könyvre, amelyből kiderül, hogy a nagyapja nem volt más, mint a háborús bűnökért jogerősen elítélt és kivégzett Amon Göth. Imádott nagyanyja, Ruth Irene Kalder (később Göth) pedig a szadista rém szerelmes élettársa, aki élete végéig az ágya fölött tartotta a férfi bekeretezett képét, és miután a háború után kérelmezte a hatóságnál, s meg is kapta a család beleegyezését, felvette a férfi családnevét.

Jennifer Teege depresszióba taszító traumájának kiváltó oka a sokkoló felfedezésnél sokkal korábbi történetekben, valójában fogantatása és születése, nevelőotthonba, majd nevelőszülőkhöz kerülésének, illetve örökbefogadásának körülményeiben ismerhető fel. Ahogy elindul azon az oknyomozói úton, amelynek célja nagyanyja kapcsolatának, a lágerben történetekhez való viszonyulásának feltárása és értelmezése, nagyon

jól indítja saját traumatörténetének elbeszélését is. Ez az út értelemszerűen visszavisz Krakkóba és a hírhedt táborokba. Az oknyomozás legfontosabb tartalmai azonban mégsem csak ezek: nem csak a szörnyűségek és az áldozatok sorstragédiája, nem csak a tettesek rettenetes bűnei, hanem azok a kérdések, amelyek a kívülállók, a szürke kisemberek és tömegek szerepére vonatkoznak. Működhet-e egy rendszer önmagában, a rendszert hordozó, passzív állampolgárok, tömegek nélkül? Tehetett volna-e bármit is például Ruth Irene Kalder annál a néhány – miként azt a második elbeszélő értékeli – „félszívvél” tett gesztusnál, amit feljegyeztek róla? (Sikerült például elintéznie, hogy a szolgálatában álló zsidó cseléd lány testvérét ne szállítsák át Auschwitzba, vagy hogy egyszer megakadályozta egy fogoly bántalmazását, illetve „megfenyegette” Göthöt, hogy nem fekszik le vele többé, ha továbbra is az erkélyről lövöldöz a foglyokra.)

A könyv azonban nem hozza meg olvasójának a várt (katartikus) élményt. Kibicsaklik a történet, s leginkább azért, mert a primer elbeszélő mégsem képes önértékelési gondjaitól és identitásválságától elvonatkoztatni, s a holokausztban az egyetemes emberi sorskatasztrófát és tragikumot érzékeltetni. Az általa leírtakat olvasva ugyanis az lehet az érzésünk, hogy valójában nem a történések okait és természetét vizsgálja, hanem aktorai, azaz legközelebbi felmenői felmentésének lehetőségeit kutatja. Emberileg természetesen érthető ez a törekvése. Ha nagyanyja és – a reáltestálódott családi örökség által – szintén traumatizált édesanyja magatartását és tetteit – hogy a születése után szinte azonnal nevelőotthonba adták, s hogy végül mindketten lemondtak róla – indokolhatná a genetika, a neveltetésük mikéntje, az erős ideológiai tömeghatás vagy az Amon Göth-történet kiváltotta poszttrauma, akkor nem kellene szembesülnie azzal a lehetőséggel, hogy azért nem kellett nekik, mert nem szerették, s az sem kizárt, hogy épp azért, mert félvér. Maga mondja ki, hogy „náci gének pedig nincsenek”, ezért mentségeket keres, és apró, felületes gesztusokat nagyít fel. Nagyanyja ragaszkodását a világ egyik leggonoszabb emberének emlékéhez megpróbálja a férfi iránt érzett múlhatatlan szerelemmel, vér szerinti anyja elutasító magatartását a körülmények kedvezőtlen összjátékával magyarázni: Monika Göth viszonylag korán szembesült az igazsággal az apja kilétét illetően, ezért kora fiatalságától kezdve küzdött a rettenetes örökséggel. Anyja agilis és nárcisztikus személyisége kisebbségi komplexusokat ébresztett benne, dolgozó anyaként, szülési szabadság hiányában nem volt képes a csecsemőjéről kellőképp gondoskodni, első férje, második lányának apja pedig bántalmazta. Ugyanígy nagyítja fel apró (és felületes) gesztusaikat, amelyekben a szeretet és a hiányérzet jeleit igyekszik felfedezni. Hogy az örökbefogadásáig olykor Irenénél tölthetett egy-egy napot, néha üdvözlőlapot és kisebb ajándékokat küldenek neki, amit nevelőszülei nem adnak át számára. Legalábbis nem azonnal, s ezzel alapot adtak az önértékelési gondokkal küszködő kamaszlánynak,

hogy ellenük forduljon, de az érett asszonynak is indokot ahhoz, hogy nagyanyja vélt szeretetének emlékébe kapaszkodjon, illetve hogy édesanyját felmentse a szeretetlenség és az elutasítás vádja alól. Miközben a valóság egészen más képet mutat. Monika Göth már a kezdet kezdetén, a nevelőotthonban sem látogatta rendszerességgel a kisgyermekét, amit az otthon egykori nevelőnője a felnőtt Jennifernek is megerősített. Ruth Irene Göthben – néhány „cuki” gesztuson túl – fel sem merül az a gondolat, hogy unokája nevelésében bármilyen szerepet vállaljon. Az anya – a hetvenes évek táján még rendkívül szokatlan – történetében, hogy fekete férfitől születik gyermeke, még véletlenül sincs benne a náci felmenőkkel szembeni lázadás vagy elveiknek tagadása, csak a meggondolatlanság és a nemtörődomség. Második gyermekét, a német apától született Charlottét például eszébe sem jut örökbe adni, noha egzisztenciális értelemben talán még rosszabb helyzetben van, mint Jennifer születésekor.

Ruth Irene Göth természetesen nem volt gonosztevő. Legalábbis közvetlenül soha nem vett részt azokban a cselekményekben, amelyek Amon Göthöt terhelik. De néhány felületes gesztuson kívül nem is tett ellene semmit, mi több, élvezte a férfi pozíciója nyújtotta előnyöket. Hiú, narcisztikus és lelketlen személyiség benyomását kelti. Vagyis épp a fordítottja annak, amit Jennifer Teege, az unoka hinni szeretne róla. Ruth Irene Kalder nem azért lett azzá, amivé későbbi életében vált, mert egykor a szadista gonosztevő élettársa volt, hanem azért lehetett Amon Göth társa, mert eleve felületes, önző és kislelkű személyiség volt.

Matthias Kessler *Ich muss doch meinen Vater lieben, oder?* (Az apámat szeretnem kell, nem?) címmel írt könyvet Monika Göth életéről. 2002-ben látott napvilágot. Jennifer Teege kezébe feltehetően 2008 tájékán került. A *Nagypám engem agyonlőtt volna* 2013-ban jelent meg német nyelven. Mindkettő teátrális és hamis argumentummal (kérdéssel, illetve állítással) indít. Igaz, Monika Göth neveltetése valóban alárendelődött anyja Göth iránti feltétlen rajongásának, illetve mérgező anyai magatartásának, és reá szakadt az a – náciak első generációs leszármazottai esetében szinte általános érvnyű – traumatikus élmény, amit a szülők (és a nagyszülők) holokauszt idején vallott nézeteinek és tanúsított szerepének felismerése idéz elő. Másokkal ellentétben azonban Monika Göth mintha nem akarna egyértelműen leszámolni ezzel az örökséggel. Amikor Helen Rosenzweig holokauszt túlélővel, Göth egykori, a Spielberg-filmben is szereplő, megalázott, bántalmazott cselédjével találkozik, azokkal az átlátszó érvekkel mentetgeti az apját, amelyeket anyjától hallott. Fel sem merül benne azok igazságértékének megkérdőjelezése, miként a zsidó vallás és entitás megismerésének lehetősége sem, aminek eredményeképp megszabadulhatna azoktól az előítéletektől, amelyeket felmenői (a náci ideológia nyomán) beléplántáltak, például, hogy a zsidók „mocskosak” voltak. Az sincs ellenére, hogy unokája, Charlotte fia egyik utóne-

ve Amon legyen. Esetében nem lehet releváns az a magyarázat, hogy az Amon csak egy egyiptomi, illetve héber eredetű név (miként az Adolfnak való elnevezés is visszatetszést kelt bennünk; legkevesebb, hogy műveletlen és ostoba elhatározásnak minősítjük).

Jennifer Teege és Nikola Sellmair, több más típusú szekunder irodalom mellett, áttekint és értelmez náci utódok élettörténetét bemutató dokumentumokat is. Ezek igen sokféle képet mutatnak, illetve magatartást és utótörténetet világítanak meg számunkra a radikális elutasítástól a háritás és a tagadás, ritkább esetben a kultuszalkotás kísérleteiig. Niklas Frank – Hans Frank, Hitler lengyelországi helytartója fiának – a szüleiről írt könyveiről azt mondja Teege, hogy nem tudta végigolvasni őket, mert „Nem is a szüleiről szólnak, hanem arról, hogy ő hogyan szenved az apja és az anyja miatt.” Miközben nekünk, a *Nagyapám engem agyonlőtt volna* olvasónak is hasonló észrevételünk lehet: a könyv nem elsősorban – miként azt hinnénk – a náci leszármazottak terhes családi örökségéről, a bűnökkel való szembenézés, a feldolgozás és a továbbélés lehetőségeiről szól, hanem az örökbeadott gyermek traumájáról, identitásválságáról és frusztrációiról, amelyek sokkal régebbi keletűek annál, mint amikor tudomására jutott, hogy Amon Göth unokája. Nemcsak azok a nagyon is érthető önértékelési komplexusok vannak benne, amelyeket egy, a szülei által elhagyott gyermek érezhet, amiért nem volt eléggé fontos és szerethető a felmenői szemében, de a gyermekkorának elbeszéléséből az is kiviláglik, hogy gondot okozott számára mássága is. Hogy bőrszíne miatt első látszatra is nyilvánvaló volt, hogy örökbe fogadták – noha nevelőszülei ezt bemutatásakor sohasem hangsúlyozták. A természetes kamaszlezadásokat esetében az is erősíti, sőt, esetenként túlhevíti, hogy nem tud mostohafivéreivel a tanulásban és az iskolai eredményekben lépést tartani; később Párizsban sem veszik fel az áhított művészeti iskolába. Azt, hogy izraeli tanulmányai egy véletlen ismeretségnek, s nem valamiféle, a náci örökséggel szembehelyezkedő magatartásnak köszönhető, nincs okunk kétségbe vonni, hiszen Jennifernek ekkor még nincs tudomása családjá szörnyű múltjáról. Épp ezért furcsa számunkra, hogy amíg mások meg szeretnének szabadulni tőle, tagadnak vagy háritanak mindenféle élményközösséget, ő mintha egyenesen „bele szeretne gyalogolni” ebbe. S ez azért furcsa, sőt érthetetlen jelenség (nagyjából zsidó barátaiból is ilyen reakciót vált ki vallomása), mert ő sohasem volt közvetve kitéve ennek a hatásnak. A nagyapjáról harmincnyolc éves koráig még csak nem is hallott, az anyja pedig egyenesen kizárta családjá és a saját életéből; néhány felületes együttléten, kellemetlenné alakult találkozáson kívül továbbra is elutasít mindenféle sorsközösséget vele. Nevelőszülei viszont nyitott és haladó szellemiségben nevelték. Érthetetlen, hogy magatartásával és a múlt felismerésére adott válaszaival épp őket büntette. Legalábbis addig, amíg nyilvánvalóvá nem lett számára is, hogy ragaszkodásukat és

szeretetüket mégsem cserélheti le biológiai anyjának identikus érzéseivel, mert azok nem léteznek.

A könyv, amellyel, hogy a történet feldolgozása és kiírása segíthetett az énelbeszélő identitásválságának legyőzésében és depressziója feloldásában, ezért inkább egyfajta terápianapló, csak közvetve kapcsolódik a náciizmus utótörténetéről szóló irodalomhoz, miközben nem, vagy alig produkál hiteles válaszokat olvasója számára. A holokauszt áldozatainak rokonaival, a túlélők leszármazottaival való pászóvi találkozása pedig megrendezett és színpadias, a róla szóló részletes beszámoló erősen modoros. Miként a könyv címe is kimódolt, hiteltelen. Noha valóban benne rejlik az elbeszélte történetben az a paradoxon, hogy egy szadista nácinak fekete unokája születik, az állítás valójában irreális feltételezéseken alapul, hiszen ha Göth, ne adj' isten, valamilyen módon elkerülte volna a sorsát, a jelzett szituáció soha létre sem jöhetett volna.

Nincs tudásom a genetikai öröklődés természetéről, miként azt sem tudom, hogy a gyermeke nevelésében nem vagy csak felületesen részt vevő anya átadhatott-e bizonyos gesztusokat vagy mintákat a gyermekének, de a Monika Göth sorsáról szóló könyv címében is hasonló oximoron rejlik. Tényleg szeretni kell-e egy apát akkor is, ha az a világtörténelem egyik leggonoszabb embere volt? A vérségi kötelék felülírhat-e olyan bűnöket, mint a tömeggyilkosság vagy mások saját kezű kínzása és meggyalázása? Az én válaszom: határozott NEM.

